

Ireneusz C. Kamiński*

KWALIFIKACJA PRAWNA ANTYKURDYJSKIEJ OPERACJI AL-ANFAL

I. Wprowadzenie

Operacja al-Anfal to zbiorcza nazwa ośmiu kampanii wojskowych przeprowadzonych przez armię iracką między 23 lutego a 6 września 1988 r. w północno-wschodniej i północnej części Iraku, zamieszkałej wyłącznie lub w przeważającej mierze przez ludność kurdyjską. Nazwa nawiązuje do ósmej sury Koranu opisującej bitwę pod Badr w 624 r. Zgodnie z przekazem sury Allah miał pomóc wiernym w pokonaniu nieprzyjaciół, którzy dysponowali liczebną przewagą (313 zwolenników nowej religii zwyciężyło niemal 900 przeciwników). Nawiązanie przez irackie władze do ósmej sury koranicznej oznaczało, że Kurdowie zostali „naznaczeni” w symbolicznych kategoriach jako wrogowie („niewierni”), wobec których wszelkie działania, w celu zniszczenia, są dopuszczalne¹.

W tle operacji al-Anfal były sukcesy wojsk irańskich, które podczas wojny irańsko-irackiej (1983–1988) zaczęły na przełomie 1987 i 1988 r. odnosić sukcesy na północy, wkraczając na tereny irackiego Kurdystanu (zasadniczo walki iracko-irańskie toczyły się w południowej i centralnej części Iraku). Iran mógł liczyć na sympatię dwóch kurdyjskich ugrupowań politycznych: Kurdyjskiej Partii Demokratycznej (założonej przez Mustafę Barzaniego) i Patriotycznej Unii Kurdystanu (jej liderem był Dżalal Talabani). Obie zwalczające się partie dzięki pośrednictwu Iranu zawarły w 1986 r. porozumienie o współpracy².

Na mocy dekretu nr 160, wydanego 29.03.1987 r. przez Saddama Husajna, sekretarzem generalnym partii Ba'ath w północnym Iraku został mianowany Ali Hassan

---

* Doktor habilitowany nauk prawnych, profesor nadzwyczajny w Instytucie Nauk Prawnych PAN. Wykłada również na Uniwersytecie Jagiellońskim. E-mail: ireneusz.kaminski@uj.edu.pl

¹ Sura mówi m.in. że Mahomet i jego towarzysze nie ponoszą winy za śmierć wrogów: „Nie wy ich pozabijaliście, oni padli od miecza Wszchemocnego. Nie ty [Mahomecie], uderzyłeś na nich”. Sura odnosi się też do podziału łupów; *anfal* oznacza łupy (wojenne).

² M. Farouk-Sluglett, P. Sluglett: *Iraq Since 1958. From Revolution to Dictatorship*, London–New York 2003, s. 269–270.

al-Madžid (nazwany później „Chemicznym Alim”), uzyskując niezwykle szerokie uprawnienia polityczne i wojskowe. To on odpowiadał za organizację i przeprowadzenie operacji al-Anfal. W operacji al-Anfal uczestniczyło ponad 200 tys. żołnierzy wojsk lądowych, wspieranych przez jednostki lotnicze³.

Hassan al-Madžid wydał 20.06.1987 r. dyrektywę SF/4008. Jej punkt piąty określał, że „w zabronionych obszarach”, czyli miejscach przeprowadzenia przyszłych kampanii operacji al-Anfal, „wszystkie osoby zatrzymane w tych wsiach zostaną pozbawione wolności i przesłuchane przez służbę bezpieczeństwa, a ci w wieku od 15 do 70 lat zostaną zabici po uzyskaniu od nich wszelkich użytecznych informacji; o tych działaniach należy nas poinformować”. Sformułowanie „ci w wieku od 15 do 70 lat” odnosiło się – jak wskazywała późniejsza praktyka – do mężczyzn. Według oceny dokonanej przez Human Rights Watch/Middle East punkt piąty dyrektywy oznaczał polecenie „zabicia wszystkich dorosłych mężczyzn” i „śmierć stanowiła automatycznie stosowaną karę wobec każdego mężczyzny zdolnego do noszenia broni, zatrzymanego na obszarze operacji al-Anfal”⁴. Zdarzały się jednak nierzadko też egzekucje na kobietach i dzieciach, a więc wszystkich osobach zatrzymanych w pewnych miejscach. Ocenia się, że mężczyźni stanowili 70% ofiar⁵.

Poza dokonywanymi na wielką skalę egzekucjami, podczas operacji al-Anfal dochodziło do ostrzeliwania kurdyjskich wsi i miast przez iracką artylerię i siły lotnicze. W czasie ataków używano również napalmu i bomb fosforowych, a nawet broni chemicznej (iperyt, sarin, tabun, gaz VX). Najbardziej znanym atakiem z wykorzystaniem broni chemicznej było bombardowanie miasta Halabdzja (16.03.1988 r.). Human Rights Watch sporządził listę 3200 ofiar tego ataku, ale całkowita liczba zabitych jest szacowana na 4000–7000. Łącznie broni chemicznej miano użyć co najmniej 60-krotnie (Human Rights Watch); inne źródła mówią o około 250 atakach⁶.

Podczas operacji al-Anfal doszło do wysiedlenia i zniszczenia ponad 4000 kurdyjskich wsi (co stanowiło 90% wsi zamieszkałych przez Kurdów na obszarze operacji) i ponad 20 miast (największym było 70-tysięczne Qala Dizeh/Qaladiza). Zburzono 1754 szkoły, 270 szpitali, 2450 meczetów i 27 kościołów (asyryjskich). Ponad

---

³ D. McDowall, *A Modern History of the Kurds*, London–New York 2004, s. 357–358.

⁴ *Genocide in Iraq, The Anfal Campaign Against the Kurds, A Middle East Watch Report Human Rights Watch*, New York 1993, <http://www.hrw.org/reports/1993/iraqanfal/>.

⁵ Dokument Human Right Watch zatytułowany *Case Study: the Anfal Campaign (Iraqi Kurdistan) 1988*, www.genderside.org/case_anfal.html.

⁶ Najpełniejszym źródłem danych pozostają wskazane wyżej raporty Human Right Watch (także *Iraq's crime of genocide, Human Rights Watch 1994*), przygotowane w oparciu o różne źródła oraz relacje świadków bezpośrednio po kampanii an-Anfal. Z innych opracowań warto wskazać: M. Leezenberg, *The Anfal Operations in Iraqi Kurdistan* [w:] S. Totten, W.S. Parsons, I.W. Charny, *Century of Genocide: Essays and Eyewitness Accounts*, New York–London 2005. Należy pamiętać, że organizacje międzynarodowe nie miały dostępu do obszaru operacji. Bardziej szczegółowe dane oraz dowody można było uzyskać po uzyskaniu kontroli nad pewnymi miejscami przez organizacje kurdyjskie (po pierwszej wojnie w Zatoce Perskiej, 1990–1991), a zasadniczo dopiero po upadku Saddama Husajna (druga wojna z Zatoce Perskiej, 2003 r.), czyli po piętnastu latach od daty operacji. Stąd liczne dane szacunkowe i różnice dotyczące liczby ofiar oraz ataków, zniszczonych wsi czy skali przymusowych przesiedleń.

półtora miliona ludzi opuściło swoje domy; część z nich znalazła się w Iranie i Turcji (co najmniej 250 tys.). Szacuje się, że na obszarze bezpośrednio objętym operacją al-Anfal miało przed jej rozpoczęciem mieszkać ok. 750–800 tys. ludzi.

Dokładna liczba ofiar kampanii al-Anfal jest nieznana. Według Human Rights Watch/Middle East jest to między 50 tys. a 100 tys. osób mających status osoby cywilnej (nieuczestniczącej w walkach). Szacunki dokonane przez organizacje kurdyjskie są wyższe – posługują się przedziałem od 150 tys. do 200 tys. zabitych. Do tej pory zidentyfikowano ponad 270 zbiorowych grobów ofiar kampanii al-Anfal, zawierających od kilku do nawet ponad 4000 ciał.

Należy podkreślić, że jeszcze przed rozpoczęciem pierwszej kampanii dochodziło do bombardowań wsi (także z użyciem broni chemicznej – m.in. Balisan i Shekh Wasanan), przymusowych wysiedleń połączonych z niszczeniem wsi, oddzielaniem w miejscach zatrzymań i obozach kobiet oraz dzieci od mężczyzn, których następnie wywożono i mordowano. Wysiedlenia kontynuowano także po zakończeniu ostatniej kampanii operacji al-Anfal.

II. Kwalifikacja al-Anfal jako zbrodni ludobójstwa

Ludobójstwo jest jedną ze zbrodni prawa międzynarodowego. Stanowi wyjątkową i najpoważniejszą formę zbrodni przeciwko ludzkości. Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych z 11.12.1946 r. (96/I) oznajmia, że „ludobójstwo stanowi negację prawa do istnienia całych ludzkich grup, tak jak zabójstwo stanowi negację prawa do życia poszczególnych jednostek; taka negacja prawa do istnienia szokuje ludzkie sumienie”. Następnie w rezolucji potwierdzano, że „ludobójstwo jest zbrodnią prawa międzynarodowego potępianą przez cywilizowany świat”.

Pojęcie ludobójstwa zostało po raz pierwszy użyte przez polskiego prawnika Rafała (Raphaela) Lemkina z książki *Axis Rule in Occupied Europe. Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*, opublikowanej w 1944 r.⁷ Ludobójstwa nie wymieniały jednak Karty dwóch Międzynarodowych Trybunałów Wojskowych (norymberskiego i tokijskiego) wśród zbrodni popełnionych przez przywódców Trzeciej Rzeszy i Japonii, i poddanych jurysdykcji tych sądów międzynarodowych. Jedynie kilkakrotnie w aktach oskarżenia wniesionych w powojennych procesach użyty został w kontekście ściganych czynów przymiotnik „ludobójczy”. Po raz pierwszy konstrukcja ludobójstwa (zbrodni przeciwko narodowi żydowskiemu) została powołana w akcie oskarżenia wniesionym w Izraelu w 1961 r. przeciwko Adolfowi Eichmannowi⁸.

---

⁷ Polski przekład: *Rządy państw Osi w okupowanej Europie. Prawa okupacyjne, analiza rządzenia, propozycje zadośćuczynienia*, Warszawa 2013.

⁸ Adolfowi Eichmannowi postawiono zarzut tożsamy z ludobójstwem w znaczeniu Konwencji z 1948 r. Wcześniej (proces norymberski przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym i towarzyszące mu postępowania oraz procesy w Polsce przed Najwyższym Trybunałem Narodowym) użyto słów „ludobójstwo” lub „ludobójczy”, ale nie w treści zarzutu, lecz przy opisie zarzutów, zob. np. T. Cyprian, J. Sawicki, *Siedem wyroków Najwyższego Trybunału Narodowego*, Poznań 1962;

Zbrodnia ludobójstwa swój normatywny wyraz znalazła w Konwencji Narodów Zjednoczonych z 9.12.1948 r. w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa (dalej: Konwencja)⁹. Ludobójstwo polega na dopuszczeniu się szczególnie poważnych aktów wobec członków grupy narodowej, etnicznej, rasowej lub religijnej w celu jej zniszczenia w całości lub części. Te akty to:

- a) zabójstwo członków grupy;
- b) spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego członków grupy;
- c) rozmyślne stworzenie dla członków grupy warunków życia obliczonych na spowodowanie ich całkowitego lub częściowego zniszczenia fizycznego;
- d) stosowanie środków, które mają na celu wstrzymanie urodzin w obrębie grupy;
- e) przymusowe przekazywanie dzieci członków grupy do innej grupy (art. II Konwencji).

Kryterium definiującym prześladowaną grupę, która może stać się ofiarą zbrodni ludobójstwa, nie są natomiast przekonania polityczne (przynależność do określonej „grupy politycznej”). Takie wyłączenie, odbiegające od wcześniejszych propozycji, wynikało z obaw ówczesnych państw komunistycznych, by zakres zbrodni ludobójstwa nie objął działań zmierzających do unicestwienia politycznych przeciwników¹⁰.

Irak przystąpił do Konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa w dniu 20.01.1959 r. Nawet gdyby jednak nie doszło do związania się Konwencją przez Irak, zawarte w niej reguły odnoszące się do rozumienia zbrodni i odpowiedzialności za nią są dzisiaj uważane za korespondujące z analogicznymi normami powszechnie obowiązującego zwyczajowego prawa międzynarodowego. Takie stanowisko prawne można uznać za ukształtowane już w czasie operacji al-Anfal.

Do popełnienia zbrodni ludobójstwa może dojść zarówno podczas wojny (konfliktu międzynarodowego i wewnętrznego), jak i w czasie pokoju (art. I Konwencji). Odpowiedzialność międzynarodową ponosi zarówno państwo (odpowiedzialność wynika z dokonania czynu niedozwolonego przez prawo międzynarodowe), jak i jednostka (odpowiedzialność karna)¹¹. W tym drugim przypadku pozostaje bez znaczenia, czy jednostka jest konstytucyjnie odpowiedzialnym członkiem rządu, funkcjonariuszem publicznym, czy też osobą prywatną (art. IV).

K. Wierczyńska, *Pojęcie ludobójstwa w kontekście orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Warszawa 2010, s. 24–34.

⁹ Dz. U. z 1952 r. Nr 2, poz. 9 ze zm.

¹⁰ Zob. np. B. Whitaker, *Revised and updated report on the question of the prevention and punishment of the crime of genocide*, UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1985/6 (2.07.1985), par. 35, <https://www.legal-tools.org/doc/99c00c/pdf/>.

¹¹ Odnoszenie się Konwencji do zbrodni (odpowiedzialności) państwa, a nie tylko do jednostki, potwierdził wyrok Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości z 26.02.2007 r. w sprawie zastosowania Konwencji o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa, *Bośnia-Hercegowina v. Serbia i Czarnogóra* [Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (*Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro*)], ICJ Reports 2007.

Zgodnie z art. III Konwencji karze podlegają następujące czyny:

- a) ludobójstwo;
- b) zmowa w celu popełnienia ludobójstwa;
- c) bezpośrednio i publicznie podżeganie do popełnienia ludobójstwa;
- d) usiłowanie popełnienia ludobójstwa;
- e) współudział w ludobójstwie.

Definicję zbrodni ludobójstwa z Konwencji literalnie powtarzają statuty Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii (art. 4)¹², Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. Rwandy (art. 2)¹³ i Międzynarodowego Trybunału Karnego (art. 6)¹⁴.

Ogólne postanowienia definiujące zbrodnię ludobójstwa zostały użyte przez Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii i Międzynarodowy Trybunał Karny ds. Rwandy. Wyroki obu trybunałów doprecyzowały rozumienie elementów składających się na zbrodnię ludobójstwa.

Czyn kwalifikowany jako ludobójstwo musi się łączyć z zamiarem unicestwienia w całości lub w części grupy ze względu na narodową, etniczną, rasową lub religijną przynależność jej członków. Poza specyficznym zamiarem (*dolus specialis*) unicestwienia grupy, ludobójcza intencja musi się odnosić do działania na szczególnie dużą skalę (co najmniej częściowe zniszczenie grupy)¹⁵. Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii musiał rozstrzygnąć, czy ludobójstwem było wymordowanie w 1995 r. „co najmniej 7.475” mężczyzn – bośniackich muzułmanów z liczącej około 40 tys. mieszkańców Srebrenicy. Cała populacja bośniackich muzułmanów liczyła przy tym 1,4 mln osób. Liczba zamordowanych stanowiła więc około pół procenta całej grupy.

Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii uznał, że ze względu na znaczenie i rolę odgrywaną przez muzułmanów zamieszkujących Srebrenicę w całości grupy narodo-religijnej (muzułmańskich Bośniaków) zbrodnię należy kwalifikować jako ludobójstwo¹⁶. Sprawcy dążyli do tego, by na terenie strategicznej enklawy położonej między dwoma serbskimi terytoriami nie odrodziła się muzuł-

---

¹² Dokument ONZ S/RES/827 z 25.05.1993 r. z poprawkami wprowadzonymi w S/RES/1166 z 13.05.1998 r., S/RES/1329 z 30.11.2000 r. i S/RES/1411 z 17.05.2002 r.

¹³ Dokument ONZ S/RES/955 z 8.11.1994 r. z poprawkami wprowadzonymi w S/RES/1165 z 30.04.1998 r., S/RES/1166 z 13.05.1998 r., S/RES/1329 z 30.11.2000 r., S/RES/1411 z 17.05.2002 r. i S/RES/1431 z 14.08.2002 r.

¹⁴ Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 ze zm.

¹⁵ W doktrynie pojawiła się ponadto sugestia, by konstrukcję ludobójstwa łączyć z pokaźną, znaczącą liczbą ofiar, m.in. L. Kuper, *Genocide. Its Political use in the Twentieth Century*, New Haven 1982, s. 32. Także B. Whitaker, *op. cit.*, par. 29, wskazuje, że aby pojęcie ludobójstwa nie uległo „dewaluacji lub rozmyciu”, powinny zostać uwzględnione „kwestie odnoszące się do skali i całkowitej liczby ofiar” (“considerations of of both proportionate scale and of total numbers are relevant”).

¹⁶ Wyrok Izby Karnej Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. byłej Jugosławii z 2.08.2001 r. w sprawie *Prokurator v. Krstić*, par. 551–599; wyrok Izby Apelacyjnej Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. byłej Jugosławii z 19.04.2004 r. w sprawie *Prokurator v. Krstić*, par. 6–22.

mańska populacja. Trybunał odrzucił stanowisko obrony, iż zabicie tylko mężczyzn nie wskazuje na ludobójstwo, lecz jedynie na dążenie do eliminacji potencjalnych członków wrogiej formacji wojskowej (można by więc mówić wyłącznie o dokonaniu zbrodni wojennej). Ocenę prawną zbrodni w Srebrenicy jako ludobójstwa powtórzył Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w sprawie będącej następstwem skargi międzypaństwowej Bośni-Hercegowiny przeciwko Serbii i Czarnogórze¹⁷. Wskazano przy tym wyraźnie, że do ludobójstwa dochodzi również wtedy, gdy zamiar zniszczenia grupy odnosi się do pewnego ograniczonego terytorium, na którym dana grupa zamieszkuje (a więc nie jest realizowany na całym obszarze zajmowanym przez grupę)¹⁸.

Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii odniósł się też do pojęcia grupy jako przedmiotu działań kwalifikowanych jako ludobójstwo. Uznał, że grupę należy ujmować przez pryzmat socjologicznego kontekstu (a więc pewnych obiektywnych cech), ale stosując kryteria, którymi posługują się sprawcy zbrodni, chcący ustalić, co stanowi i wyróżnia daną grupę. Odrzucono ponownie pogląd obrony, iż nie można „sztucznie” tworzyć grupy na geograficznie ograniczonym obszarze, a tym samym sugestię, że do ludobójstwa dochodzi tylko wtedy, gdy zniszczenie pewnej części grupy jest konsekwencją zamiaru zgładzenia całej grupy¹⁹.

Poglądy korespondujące ze stanowiskiem Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii znalazły się w wyrokach Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. Rwandy. Zamiar unicestwienia grupy „w części” należy odnosić do zamiaru obejmującego „znaczącą część grupy”²⁰. Konstrukcję grupy należy łączyć z subiektywnym podejściem zarówno członków prześladowanej grupy (ich samo-identyfikacją w ramach trwałej i stabilnej grupy), jak i sprawcy czynu (postrzeganiem prześladowanej grupy jako odrębnej). Miało to doniosłe znaczenie, gdyż Tutsi i Hutu dzielą tę samą kulturę, język i religię²¹.

---

¹⁷ Wyrok Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości z 26.02.2007 r. w sprawie zastosowania Konwencji o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa, *Bośnia-Hercegowina v. Serbia i Czarnogóra* [Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (*Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro*)], ICJ Reports 2007, par. 278–298.

¹⁸ *Ibidem*, par. 199. Także wyrok Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości z 3.02.2012 r. w sprawie zastosowania Konwencji o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa, *Chorwacja v. Serbia* [(Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (*Croatia v. Serbia*))], par. 142.

¹⁹ Wyrok w sprawie *Prokurator v. Krstić* (Izba Karno), par. 584–590; wyrok w sprawie *Prokurator v. Krstić* (Izba Apelacyjna), par. 12–17. Por. także wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. byłej Jugosławii z 14.12.1999 r. w sprawie *Prokurator v. Jelisić* (Izba Karno), par. 82–83.

²⁰ Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. Rwandy z 21.05.1999 r. w sprawie *Prokurator v. Kayishema i Ruzindana*, ICTR-95-1-T, par. 97. Także wspomniane wyroki Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości z 26.02.2007 r. w sprawie zastosowania Konwencji o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa, *Bośnia-Hercegowina v. Serbia i Czarnogóra*, par. 198 i w sprawie zastosowania Konwencji o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa, *Chorwacja v. Serbia* [(Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (*Croatia v. Serbia*))], par. 142.

²¹ Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. Rwandy z 2.09.1998 r. w sprawie *Prokurator v. Akayesu*, ICTR-96-4-T, par. 516.

Operacja al-Anfal została przeprowadzona na obszarze zamieszkałym wyłącznie lub niemal wyłącznie przez Kurdów. Członkowie grupy, niezależnie od tego, czy potraktujemy ją jako narodową (co jest poglądem autora niniejszego artykułu²²), czy jako etniczną, posiadają wyróżnione cechy socjologiczne (język, kultura) pozwalające na jej wyróżnienie. Z perspektywy dwóch międzynarodowych trybunałów karnych (dla byłej Jugosławii i ds. Rwandy) kluczowe jest subiektywne postrzeganie siebie przez członków grupy (samoidentyfikacja) i przez sprawców zbrodni²³. Chociaż zgodnie z dyrektywą SF/4008 działania miały być skierowane przeciwko „elementom wyrotowym, agentom Iranu i podobnym zdrajcom Iraku” (punkt 1), nie ulega wątpliwości, że były lokowane w określonych granicach geograficznych – obejmowały tereny zamieszkałe przez ludność kurdyjską, która stanowiła „trwałą i stabilną” grupę. W takiej sytuacji drugorzędne znaczenie ma czynnik polityczny (postrzeganie grupy jako wrogiej czy też sprzyjającej Iranowi) i wojskowy (mężczyźni – członkowie grupy jako potencjalni żołnierze). Tę polityczną i wojskową perspektywę unieważnia ponadto brzmienie punktu piątego dyrektywy SF/4008, zgodnie z którym zabici mieli być wszyscy mężczyźni w wieku od 15 do 70 lat, a więc niezależnie od posiadanych poglądów politycznych lub rzeczywistej możliwości noszenia broni.

Ludobójczy zamiar wynika jednoznacznie z nakazu zabicia wszystkich mężczyzn w wieku od 15 do 70 lat. Jego realizacja uniemożliwiłaby odrodzenie się kurdyjskiej populacji na obszarze objętym operacją al-Anfal. Dodatkowo mordowanie kurdyjskich mężczyzn zostało połączone z przesiedleniem niemal całej ludności i zniszczeniem ponad 4000 wsi i 20 miast.

Nawet jeśli przyjąć najniższą szacowaną liczbę ofiar – 50 tys., stanowi ona kilka procent mieszkańców obszaru objętego operacją al-Anfal (liczba ta jest szacowana na 750–800 tys.). Eliminacja ludności kurdyjskiej wskutek systematycznych i masowych egzekucji oraz wysiedleń miała wykluczyć odrodzenie się tej populacji na granicy iracko-irańskiej²⁴.

Systematyczne i masowe egzekucje dokonywane podczas operacji al-Anfal mają w niebudzący wątpliwości sposób znamiona ludobójstwa. Egzekucje były następ-

---

²² Obecnie w naukach społecznych przyjmowana jest subiektywna koncepcja narodu (samoidentyfikacja członków). Poza zróżnicowanymi cechami, które wyróżniają daną wspólnotę (np. język, kultura, religia, podzielane przekonania polityczne), pojawia się poczucie, iż dana wspólnota, obejmująca różne warstwy społeczne, tworzy naród. W przypadku Kurdów, przy zróżnicowaniu językowym (kilka dialektów, które wręcz są czasami traktowane jako języki), oraz funkcjonowaniu w ramach kilku państw, istnieje poczucie tworzenia wspólnoty narodowej. Istotne znaczenie ma też liczebność ludności kurdyjskiej – co najmniej 27 mln. Zob. L. Dzięgiel, *Węzeł kurdyjski: kultura, dzieje, walka o przetrwanie*, Kraków 1992; M. Giedz, *Węzeł kurdyjski*, Warszawa 2002; J. Fuad, *Kurdowie i Kurdistan*, Gdańsk 2001.

²³ Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. Rwandy z 6.12.1999 r. w sprawie *Prosecutor v. Rutaganda*, ICTR-96-3-T, par. 56.

²⁴ Chociaż tzw. ludobójstwo kulturowe nie stało się elementem legalnej definicji ludobójstwa, zniszczenie infrastruktury mieszkalnej i przesiedlenia wskazują na szeroki plan eliminacji ludności kurdyjskiej z obszaru objętego operacją al-Anfal. Najbardziej drastycznym elementem tego planu było wymordowanie męskiej części populacji.

stwem szczególnego zamiaru zniszczenia grupy narodowej (etnicznej), prowadziły do znaczącej liczby ofiar, zakładały całkowitą eliminację kurdyjskich mężczyzn.

Kwalifikację egzekucji dokonywanych w ramach operacji al-Anfal jako ludobójstwa wspiera proces głównego organizatora operacji – Ali Hassana al-Madžidiego („Chemicznego Alego”). Wyrokiem Wyższego Trybunału Iraku z 23.06.2007 r. został on skazany za ludobójstwo, zbrodnie przeciwko ludzkości i wojenne na karę śmierci, którą wykonano 25.01.2010 r.²⁵ Należy również zwrócić uwagę na proces holenderskiego obywatela Fransa van Anraata. Został on oskarżony w Holandii o sprzedaż irackim władzom komponentów (tiodiglikol), które posłużyły do wyprodukowania broni chemicznej użytej przeciwko kurdyjskiej ludności. Van Anraat został skazany na 15 lat pozbawienia wolności za pomocnictwo w popełnieniu przez irackie władze zbrodni wojennych²⁶. Jednocześnie holenderskie sądy wskazały, że użycie broni chemicznej przeciwko Kurdom stanowiło zbrodnię ludobójstwa w znaczeniu Konwencji z 1948 r. Holendra nie skazano jednak za pomocnictwo w dokonaniu ludobójstwa, bo nie miał on świadomości celu, w jakim broń chemiczna miała zostać wykorzystana (brak szczególnego zamiaru po stronie skazanego)²⁷.

Dotychczas operację al-Anfal za ludobójstwo uznały w jednoślonym głosowaniu parlamenty Szwecji (uchwała z 5.12.2012 r.), Wielkiej Brytanii (28.02.2013 r.)²⁸ i Południowej Korei (13.06.2013 r.), a także rząd Norwegii (oświadczenie z 21.11.2013 r.)²⁹. W dokumencie brytyjskiego parlamentu al-Anfal jest nazywany ludobójstwem; w norweskim oświadczeniu bombardowanie Halabży przy użyciu broni chemicznej traktowane jest jako część ludobójstwa. Uchwały i oświadczenia były związane z 25. rocznicą operacji al-Anfal.

III. Kwalifikacja prawna działań wojskowych podejmowanych podczas operacji al-Anfal

Użycie broni chemicznej przeciwko kurdyjskiej ludności cywilnej, czego najbardziej drastycznym przypadkiem i symbolem jest Halabdża, może zostać potraktowane jako element polityki skierowanej przeciwko narodowi kurdyjskiemu na obszarach objętych operacją al-Anfal. Stanowiłoby wtedy część zbrodni ludobójstwa. Ale podczas gdy zgodnie z dyrektywą SF/4008 spośród zatrzymanych osób zabici mieli zostać mężczyźni w wieku od 15 do 70 lat, skutki zastosowania broni chemicznej –

---

²⁵ Ali Hassan al-Madžid był jeszcze oskarżany w trzech innych procesach sądowych, które także zakończyły się orzeczeniem kary śmierci.

²⁶ Wyrok haskiego sądu okręgowego z 23.12.2005 r.; wyrok sądu apelacyjnego z 9.05.2007 r.; wyrok Sądu Najwyższego z 30.06.2009 r.

²⁷ Warto dodać, że van Anraat próbował zakwestionować wydany przeciwko niemu wyrok, wnosząc skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Zarzucał, że do skazania doszło bez wymaganej podstawy prawnej (co stanowiłoby naruszenie art. 7 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka). Skarga została jednoślśnie odrzucona przez siedmioosobową izbę: decyzja ETPC z 6.07.2010 r. w sprawie *Van Anraat przeciwko Holandii*, skarga nr 65389/09.

²⁸ HC Debs, 28 February 2013, cols 529–565WS [Wesminster Hall].

²⁹ Oświadczenie ministra spraw zagranicznych podczas debaty w norweskim parlamencie.

ze względu na jej naturę – dotyczyły wszystkie osoby znajdujące się na danym obszarze. Uważam zatem, że nie ma podstaw do traktowania użycia broni chemicznej jako szczególnego działania, oderwanego od zamiaru zniszczenia ludności kurdyjskiej na obszarze operacji al-Anfal.

Użycie broni chemicznej w zakresie, w jakim było elementem działań wojennych, można natomiast analizować jako zbrodnię wojenną. Lotnicze bombardowanie Halabży miało miejsce następnego dnia po zdobyciu tego nadgranicznego miasta przez wojska irańskie (irańscy żołnierze mieli jednak ochronne wyposażenie i kombinzony, które założono podczas ataku, co uchroniło przed śmiertelnymi skutkami). Do innych ataków z zastosowaniem broni chemicznej doszło w miejscach, gdzie znajdowały się lub miały się znajdować, zdaniem irackich wojskowych, kurdyjskie oddziały.

Po pierwszej wojnie światowej został przyjęty 17.06.1925 r. w Genewie Protokół dotyczący zakazu używania na wojnie gazów duszących, trujących lub podobnych oraz środków bakteriologicznych (dalej: Protokół).³⁰ Irak podpisał ten traktat 8.09.1931 r., składając jednocześnie dwa zastrzeżenia: pierwsze dotyczyło stosowania traktatowego zakazu jedynie wobec innych państw-stron Protokołu, drugie oznajmiało, że Irak nie będzie związany postanowieniami Protokołu wobec innej jego strony lub sojusznika państwa-strony, który użył zabronionej broni. Te zastrzeżenia nie miały jednak zastosowania wobec Iranu, który zarówno związał się Protokołem (5.11.1929 r.), jak i nie użył broni objętej zakazem podczas konfliktu zbrojnego z Irakiem.

Skutkami użycia broni chemicznej podczas operacji al-Anfal została dotknięta przede wszystkim ludność cywilna. Nie byli to jednak niewalczący członkowie społeczeństwa państwa wrogiego, lecz własnego³¹. Dlatego w celu określenia sytuacji prawnej tych osób należy odwołać się do innych niż Protokół aktów prawa humanitarnego.

Traktowania ludności cywilnej dotyczy Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny (IV Konwencja genewska) z 12.08.1949 r.³² Chociaż art. 2 IV Konwencji genewskiej wyraźnie określa, że ochronie przewidzianej w tym traktacie międzynarodowym podlegają osoby, które znalazły się w obszarze konfliktu lub okupacji pod władzą strony konfliktu, jeśli nie są jej obywatelami, a więc pod władzą państwa wrogiego (IV Konwencja genewska ma zasadniczo odnosić się do konfliktów międzypaństwowych), to art. 3 oznajmia, że pewne reguły ochronne znajdują zastosowanie również w przypadku konfliktu wewnętrznego.

Artykuł 3 IV Konwencji genewskiej wskazuje, że w przypadku konfliktu wewnętrznego państwa-strony są zobowiązane stosować się „przynajmniej” do pewnych

---

³⁰ Polski tekst Dz. U. z 1929 r. Nr 28, poz. 278.

³¹ Z prawnego punktu widzenia i w świetle klasyfikacji stosowanych w międzynarodowym prawie humanitarnym obok zbrojnego konfliktu międzypaństwowego (Irak – Iran) mamy do czynienia z niemającym charakteru międzynarodowego (wewnętrznym) konfliktem zbrojnym (irackie władze – Kurdowie). Do takiego ataku jak w Halabży dochodziło też w innych miejscach, gdzie nie znajdowali się irańscy żołnierze.

³² Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171, załącznik.

wyraźnie wymienionych postanowień. Otwiera je nakaz (punkt 1), by „osoby niebiorące bezpośrednio udziału w działaniach wojennych” były „we wszelkich okolicznościach traktowane w sposób humanitarny”. To ogólne postanowienie jest następnie precyzowane jako oznaczające zakaz, istniejący „w każdym czasie i w każdym miejscu”, dokonywania zamachów na życie i nieetykalność cielesną, w szczególności zabójstw we wszelkiej postaci, okaleczeń, a także poddawania okrutnemu traktowaniu, torturom i mękom. Użyte określenia celowo pozostawiono jednak jako ogólne, by obejmowały szeroki zakres aktów; zrezygnowano tym samym z dokonywania wyliczeń czy rozwinięć³³.

Wspólny art. 3 Konwencji genewskich został określony przez Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości jako „elementary względ ludzkości” (“elementary considerations of humanity”)³⁴. W późniejszym orzecznictwie tego sądu międzynarodowego „prawo haskie i genewskie” nazwano wyrazem „nieprzekraczalnych zasad międzynarodowego prawa humanitarnego” (“intransgressible principles of international customary law”),³⁵ a konwencje genewskie „konkretnym wyrazem” (“concrete expressions”) zasad międzynarodowego prawa humanitarnego³⁶.

Konflikt Kurdów (reprezentowanych przez własne ugrupowania polityczne i mających oddziały zbrojne) z władzami irackimi należy traktować jako wewnętrzny konflikt zbrojny. W takiej sytuacji zastosowanie znajdują postanowienia IV Konwencji genewskiej dotyczące wewnętrznych konfliktów zbrojnych (art. 3). Moim zdaniem użycie broni chemicznej wobec ludności cywilnej w drastyczny sposób narusza nakaz humanitarnego traktowania, a precyzyjnie zakaz zabójstw i poddania okrutnemu traktowaniu. Irak związał się IV Konwencją genewską 14.02.1956 r. Obowiązki wynikające z tego traktatu międzynarodowego miały więc zastosowanie podczas operacji al-Anfal. W międzynarodowych reakcjach na użycie broni chemicznej przez Irak nie wskazywano jednak *expressis verbis* IV Konwencji genewskiej.

Użycie broni chemicznej przez Irak zostało potępione przez organizacje międzynarodowe. Rada Bezpieczeństwa, organ Organizacji Narodów Zjednoczonych odpowiedzialny za zachowanie światowego pokoju i bezpieczeństwa, przyjęła jednomyślnie dwie rezolucje. W rezolucji 612 (1988) z 9.05.1988 r. Rada Bezpieczeństwa wskazała na konieczność ścisłego przestrzegania Protokołu genewskiego z 1925 r.

---

³³ Zob. np. komentarz do art. 3 przygotowany przez Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?action=openDocument&documentId=BE12C9954AC2AEC2C12563CD0042A25C>.

³⁴ Wyrok Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości z 27.06.1986 r. w sprawie Wojskowych i parawojskowych działań w i przeciwko Nikaragui [Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua, *Nicaragua v. United States of America*, Merits, Judgment], I.C.J. Reports 1986, s. 14, par. 218.

³⁵ Opinia doradcza Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości z 8.07.1996 r. w sprawie legalności groźby lub użycia broni nuklearnej [Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion], I.C.J. Reports 1996, s. 226, par. 79.

³⁶ Wyrok Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości z 3.02.2006 r. w sprawie działań zbrojnych na terytorium Konga [Armed Activities on the Territory of the Congo [New Application: 2002], *Democratic Republic of the Congo v. Rwanda*, Jurisdiction and Admissibility, Judgment], I.C.J. Reports 2006, s. 6, par. 122.

i potępiła zastosowanie broni chemicznej w konflikcie między Iranem a Irakiem. Późniejsza rezolucja 620 (1988) z 26.08.1988 r. ponownie potępiła użycie broni chemicznej podczas wojny iracko-irańskiej i wzywała Sekretarza Generalnego ONZ do przeprowadzenia pilnych dochodzeń w sprawie zastosowania takiej broni, które może stanowić złamanie Protokołu genewskiego z 1925 r. lub „innych właściwych norm zwyczajowego prawa międzynarodowego”.

O ile rezolucje Rady Bezpieczeństwa ONZ dotyczyły użycia broni chemicznej podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego, oświadczenia Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej odnosiły się do użycia takiej broni w kontekście konfliktu wewnętrznego. W deklaracji przyjętej 7.09.1988 r. oznajmiano, że: „Dwunastka³⁷ jest niezwykle poruszona raportami o możliwym użyciu broni chemicznej przeciwko Kurdom. Potwierdza swoje wcześniejsze stanowisko potępiające użycie tej broni. Wzywa do przestrzegania międzynarodowego prawa humanitarnego, w tym Protokołu genewskiego z 1925 r. oraz rezolucji 612 i 620 Rady Bezpieczeństwa ONZ”. To stanowisko zostało następnie powtórzone wielokrotnie przez przedstawiciela Grecji, występującego w imieniu EWG (Grecja sprawowała wówczas prezydencję w EWG)³⁸.

Dla rekonstrukcji obowiązującej reguły prawa międzynarodowego znaczenie mają też oświadczenia składane w imieniu państw. W 1988 r. brytyjskie ministerstwo spraw zagranicznych oznajmiło, że użycie broni chemicznej przeciwko ludności cywilnej w Halabdy stanowiło „poważne i groźne [*serious and grave*] naruszenie Protokołu genewskiego z 1925 oraz międzynarodowego prawa humanitarnego. Wielka Brytania potępią bezkompromisowo [*unreservedly*] ten oraz inne przypadki użycia broni chemicznej”³⁹. Analogiczne stanowisko przyjęły Niemcy (ówczesna Niemiecka Republika Federalna). W uchwale z 27.10.1988 r. niemiecki parlament stwierdził, że „zdecydowanie odrzuca pogląd, iż użycie gazu trującego było dozwolone na własnym terytorium i podczas walk podobnych do wojny domowej, z tego powodu, że nie zostało wyraźnie zakazane przez Protokół genewski z 1925 r.”⁴⁰

³⁷ Europejska Wspólnota Gospodarcza liczyła wtedy 12 państw.

³⁸ U.N. GAOR, 1st Comm., 43rd Sess., 4th Mtg., s. 47, U.N. Doc. A/C.1/43/PV.4 (1988) (oświadczenie z 18.10.1988 r. podczas posiedzenia Pierwszego Komitetu Zgromadzenia Ogólnego ONZ); U.N. GAOR, 1st Comm., 43rd Sess., 31st Mtg., s. 23, U.N. Doc. A/C.1/43/PV.31 (oświadczenie z 9.11.1988 r. podczas posiedzenia Pierwszego Komitetu Zgromadzenia Ogólnego ONZ) – oznajmiono wtedy m.in.: „Dwunastka (...) wzywa do poszanowania Protokołu genewskiego z 1925 r. oraz innych właściwych reguł międzynarodowego prawa zwyczajowego”; U.N. GAOR, 1st Comm., 43rd Sess., 49th Mtg., s. 16, U.N. Doc. A/C.3/43/SR.49 (podsumowanie oświadczenia z 22.11.1988 r. złożonego podczas posiedzenia Trzeciego Komitetu Zgromadzenia Ogólnego ONZ; zob. także Report on European Union [EPC Aspects], European Political Cooperation Documentation Bulletin 1988, t. 4, s. 330; *Question No 362/88 by Mr. Arbeloa Muru (S-E) Concerning the Poisoning of Opposition Members in Iraq*, European Political Cooperation Documentation Bulletin 1988, t. 4, s. 187 (oświadczenie Prezydencji w odpowiedzi na zapytanie członka Parlamentu Europejskiego).

³⁹ British Yearbook of International Law 1988, t. 59 s. 579–580.

⁴⁰ „Der Deutsche Bundestag befürchtet, dass Berichte zutreffend sein könnten, dass die irakischen Streitkräfte auf dem Territorium des Iraks nunmehr im Kampf mit kurdischen Aufständischen Giftgas eingesetzt haben. Er weist mit Entschiedenheit die Auffassung zurück, dass der Einsatz von

Następnie niemiecki przedstawiciel zwrócił uwagę podczas wystąpienia na Zgromadzeniu Ogólnym ONZ na „raporty mówiące o użyciu broni chemicznej przeciwko ludności kurdyjskiej”, nazywając je „złamaniem Protokołu genewskiego z 1925 r. oraz innych norm prawa międzynarodowego”⁴¹.

Czytelne stanowisko prawne przyjęły również Stany Zjednoczone. W oświadczeniu prasowym z 9.09.1988 r., wydanym przez Departament Stanu USA, stwierdzono, że „podniesiono pytanie, czy zakaz zawarty w Protokole genewskim z 1925 r. dotyczącym użycia broni chemicznej podczas wojny ma zastosowanie do użycia takiej broni w konfliktach wewnętrznych. Jest jednak jasne, że takie użycie przeciwko ludności cywilnej byłoby zarówno sprzeczne ze zwyczajowym prawem międzynarodowym, jakie ma zastosowanie do wewnętrznych konfliktów zbrojnych, jak i innymi umowami międzynarodowymi”⁴².

Warto ponadto zauważyć, że irackie władze zdecydowanie zaprzeczały użyciu przez Irak broni chemicznej. Zgadzały się szanować i przestrzegać właściwe reguły prawa międzynarodowego odnoszące się do broni chemicznej⁴³. Ambascador R.W. Murphy stwierdził podczas wystąpienia w Izbie Reprezentantów, że Irak 17.09.1988 r. „potwierdził swoje przywiązanie do prawa międzynarodowego, w tym Protokołu genewskiego z 1925 r. w sprawie broni chemicznej oraz pozostałego międzynarodowego prawa humanitarnego. Powitaliśmy to oświadczenie jako pozytywny krok i zwróciliśmy się o potwierdzenie, że Irak rozumie przez to wyrzeczenie się użycia broni chemicznej tak wewnątrz Iraku, jak i przeciwko zewnętrznym przeciwnikom. 3.10.1988 r. iracki minister spraw zagranicznych potwierdził to bezpośrednio Sekretarzowi Stanu Schultzowi”⁴⁴.

Istotna jest wreszcie reakcja państw, które kwestionowały twierdzenia władz Stanów Zjednoczonych, że Irak użył broni chemicznej (Turcja, Arabia Saudyjska, Egipt, Jordania, Bahrajn, Kuwejt podczas spotkania ministrów spraw zagranicznych Ligi Arabskiej w Tunisie 12.09.1988 r.). Nigdy nie uważały one, że zastosowanie broni chemicznej mogło być (było) legalne.

Ukształtowanie się powszechnej reguły prawa zwyczajowego zabraniającej użycia broni chemicznej zarówno w konfliktach międzynarodowych, jak i wewnętrznych dokumentuje studium prawne przygotowane w ramach Międzynarodowego Komitetu

---

Giftgas im Innern und bei bürgerkriegsähnlichen Auseinandersetzungen zulässig sei, weil er durch das Genfer Protokoll von 1925 nicht ausdrücklich verboten werde”. Zob. Zeitschrift für Ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht 1990, t. 50, s. 382–383.

⁴¹ U.N. GAOR, 1st Comm., 43rd Sess., 31st Mtng., s. 16, U.N. Doc. A/C.1/43/PV.31 (1988).

⁴² United States, Department of State, Press Guidance, 9.09.1988. Sekretarz Stanu George Schultz podczas przesłuchania 13.09.1988 r. przed Komitetem Śledczym Senatu [United States Senate Judiciary Committee] ostro potępił „całkowicie nieakceptowalne” użycie broni chemicznej przez Irak (*Hearing on Refugee Consultation with Witness Secretary of State George Shultz*, 100th Cong., 2d Sess., 13 September 1988, Statement of Secretary of State Shultz). 13.10.1988 r. ambasador R.W. Murphy, sekretarz ds. Bliskiego Wschodu i Południowej Azji, nazwał użycie broni chemicznej nielegalnym (Izba Reprezentantów, wystąpienie przed Podkomisją ds. Europy, Bliskiego Wschodu (Department of State Bulletin, December 1988, s. 43–44).

⁴³ New York Times z 16.09.1988 r., s. A. 11.

⁴⁴ Wystąpienie ambasadora R.W. Murphy’ego cytowane w przypisie 42, s. 44.

Czerwonego Krzyża. Istnienie zakazu wyrażonego w regule 74 reguł międzynarodowego prawa humanitarnego MKCK („Użycie broni chemicznej jest zabronione”) potwierdza utrwalona, jednolita praktyka państw oraz organizacji międzynarodowych (*longa consuetudo*) i powtarzane przez nie przekonanie, że ta praktyka ma charakter prawny (*opinio iuris*). Autorzy studium przytaczają w tym kontekście reguły prawa krajowego, międzynarodowego, oświadczenia państw i organizacji międzynarodowych, praktykę sądów krajowych, treść tzw. podręczników wojskowych (*military manuals*) oraz inne źródła⁴⁵.

Z dokonanej analizy wynika jednoznacznie, że w czasie gdy doszło do użycia broni chemicznej przez Irak, istniała zgoda co do tego, że reguły prawa międzynarodowego (traktatowego i/lub zwyczajowego) zabraniały użycia tej broni w konfliktach zbrojnych o charakterze zarówno międzynarodowym, jak i wewnętrznym. Warto zwrócić uwagę, że Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii, rozstrzygając, czy międzynarodowe prawo humanitarne ma zastosowanie do zbrojnych konfliktów wewnętrznych, jako „klasyczny przykład” pozytywnej odpowiedzi przywołał właśnie reguły dotyczące zakazu użycia broni chemicznej w takich konfliktach⁴⁶.

Stanowiąc naruszenie jednoznacznie ukształtowanego zakazu, zastosowanie broni chemicznej było zbrodnią wojenną nie tylko wtedy, gdy bronią tej użyto przeciwko nieprzyjacielskiemu państwu (Iranowi; jego formacjom zbrojnym), ale i przeciwnikowi wewnętrznemu (zbrojnym jednostkom kurdyjskim) oraz własnej ludności cywilnej (w przeważającej mierze kurdyjskiej). Taka zbrodnia pociąga odpowiedzialność prawną zarówno państwa sprawcy (z tytułu czynu zabronionego), jak i jednostki (odpowiedzialność karna).

Powyższej konkluzji dotyczącej dokonania zbrodni wojennej nie podważa okoliczność, że dopiero poprawka do Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego, przyjęta 10.06.2010 r. podczas konferencji przeglądowej w Kampali, dodaje do katalogu zbrodni wojennych popełnianych podczas konfliktu wewnętrznego czyny polegające za użyciu trucizn i zatrutej broni oraz duszących, trujących lub innych gazów oraz wszelkich podobnych cieczy, materiałów i urządzeń (nowe punkty xiii oraz xiv art. 8 ust. 2e)⁴⁷. Poprawka rozszerzała jedynie jurysdykcję Międzynarodowego Trybunału Karnego o te postacie (czyny) zbrodni wojennych. Co więcej, rezolucja konferencji przeglądowej dotycząca poprawki, zaakceptowana jednomyślnie przez państwa-uczestników, wyraźnie wskazuje, że zbrodnie określone w poprawce stanowią już na mocy zwyczajowego prawa międzynarodowego poważne naruszenie praw i zwyczajów wojennych podczas konfliktów niemających charakteru międzynarodowego. Poprawka do Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego nie ustanawia

---

⁴⁵ J.-M. Henckaerts, L. Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law*, Cambridge 2005, t. I (Rules), s. 259–263, dostępne także na: <https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/customary-international-humanitarian-law-i-icrc-eng.pdf>; i t. II (Practice), s. 1658–1741, dostępne także na: <https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/customary-international-humanitarian-law-ii-icrc-eng.pdf>.

⁴⁶ Decyzja Izby Apelacyjnej Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. byłej Jugosławii z 2.10.1995 r. w sprawie *Prokurator v. Tadić* (apelacja wstępna obrony), par. 120–124.

⁴⁷ Dz. U. z 2014 r. poz. 500.

więc nowej reguły prawa międzynarodowego; taka reguła już istnieje jako norma zwyczajowa, a na mocy poprawki znajduje jedynie traktatowy wyraz, dając jednak przede wszystkim podstawę prawną do ścigania sprawców czynu przez Międzynarodowy Trybunał Karny.

Postawionej wyżej tezy nie falsyfikuje też fakt podpisania dopiero 13.01.1993 r. Konwencji o zakazie prowadzenia badań, produkcji, składowania i użycia broni chemicznej oraz o zniszczeniu jej zapasów⁴⁸. Konwencja stanowi traktatowy wyraz istniejącego już wcześniej na mocy powszechnego prawa zwyczajowego zakazu użycia broni chemicznej, a ponadto zabrania innych działań związanych z bronią chemiczną (badania, produkcja, składowanie). Określa też procedury zniszczenia tej broni oraz ustanawia mechanizm międzynarodowej kontroli w ramach Organizacji ds. Zakazu Broni Chemicznej⁴⁹.

Nie ulega ponadto wątpliwości, że inne niż użycie broni chemicznej akty dokonane podczas operacji al-Anfal, stanowiące „ciężkie naruszenie” w znaczeniu konwencji genewskich, a więc m.in. umyślne zabójstwo, torturowanie lub nieludzkie traktowanie, umyślne powodowanie wielkich cierpień albo ciężkie zamachy na netykalność fizyczną lub zdrowie, bezprawne deportacje lub przeniesienia, bezprawne pozbawianie wolności, niszczenie i przywłaszczanie majątku nieusprawiedliwione koniecznościami wojskowymi i wykonywane na wielką skalę w sposób niedozwolony i samowolny (art. 147 IV Konwencji genewskiej) należy kwalifikować jako zbrodnię wojenną.

IV. Podsumowanie

Masowe egzekucje Kurdów podczas operacji al-Anfal stanowiły – nawet jeśli przyjmuje się najniższą z szacowanych liczbę ofiar (50 tys.–100 tys.) – zbrodnię ludobójstwa, rozumianą w prawie międzynarodowym jako czyn podjęty z zamiarem zniszczenia w całości lub części grupy ludności ze względu na jej charakterystykę narodową lub etniczną. Zgodnie z punktem piątym dyrektywy SF/4008 zabici mieli zostać, po uprzednim przesłuchaniu, wszyscy mężczyźni w wieku 15–70 lat, zatrzymani na obszarze operacji al-Anfal. Zbrodnie operacji al-Anfal zostały uznane m.in. za ludobójstwo podczas procesów sprawców, zwłaszcza Ali Hassana al-Madžida, oraz w rezolucjach lub oświadczeniach organów czterech państw.

Użycie broni chemicznej przeciwko ludności kurdyjskiej może być traktowane jako element (sposób dokonania) zbrodni ludobójstwa lub – samodzielnie – jako zbrodnia wojenna. Irak był związany Protokołem z 1925 r. dotyczącym zakazu uży-

---

⁴⁸ Dz. U. z 1999 r. Nr 63, poz. 703. Traktat wszedł w życie 29.04.1997 r., a jego stronami są obecnie 193 państwa (dane z 20.08.2018 r.). Stronami konwencji nie są tylko Egipt, Korea Północna, Sudan Południowy oraz Izrael (ten ostatni podpisał traktat, lecz się nim nie związał).

⁴⁹ Ten instrument prawny, nieistniejący w czasie użycia broni chemicznej podczas operacji al-Anfal, posłużył do badania okoliczności użycia broni chemicznej w toku wewnętrznego konfliktu zbrojnego z Syrii. Po atakach z użyciem broni chemicznej 21.08.2013 r., w których zginęło ponad 500 osób, Syria zgodziła się ratyfikować konwencję (14.09.2013 r.; traktat wszedł w życie w odniesieniu do Syrii 14.10.2013 r.).

wania na wojnie gazów duszących, trujących lub podobnych oraz środków bakteriologicznych, a także IV Konwencją genewską z 1949 r. (o ochronie osób cywilnych podczas wojny). IV Konwencja zawiera postanowienia mające zastosowanie również podczas wewnętrznego konfliktu zbrojnego (art. 3). Niezależnie od prawa traktatowego użycie broni chemicznej było uznawane w czasie operacji al-Anfal za sprzeczne z normami powszechnie obowiązującego zwyczajowego prawa międzynarodowego. Taki zakaz miał zastosowanie zarówno do konfliktów międzynarodowych, jak i wewnętrznych.

SUMMARY

LEGAL CHARACTERISATION OF THE ANTI-KURDISH AL-ANFAL CAMPAIGN

Acts of mass killing committed against the Kurdish population during the so-called al-Anfal operation in 1988 constituted – even if one assumes the lowest number of estimated victims, i.e. that only 50–100 thousand people were murdered – a case of genocide understood in international law as actions undertaken with the intention to destroy a certain group in its entirety or in part. It was ordered that following interrogations all males at the age ranking between 15 and 70 were to be executed in the al-Anfal operation area. The al-Anfal crimes were deemed an act of genocide at the perpetrators' trials, first of all that of Ali Hassan al-Majid (nicknamed Chemical Ali), and in resolutions as well as declarations adopted in several countries.

The use of chemical weaponry against the Kurdish population can be perceived either as an element of the crime of genocide or as an act of war crime. In 1988, Iraq was a state-party both to the 1925 Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare, and the 1958 Fourth Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. The latter treaty provides for rules applicable to internal arm conflicts (Article 3). But irrespective of the relevant treaty law, the use of chemical weapon was considered, at the time of al-Anfal operation, as contrary to universally binding international customary law. This prohibition applied to armed conflicts of both international and internal character.

Słowa kluczowe: kampania al-Anfal, broń chemiczna, ludobójstwo, zbrodnia wojenna

Key words: al-Anfal campaign, chemical weapons, genocide, war crime